

John Exalto (red.)

De multiculturele refoschool - Het reformatorisch onderwijs en de uitdaging van het pluralisme

© Labarum Academic, Apeldoorn 2017

Omslagontwerp en vormgeving: Albert Bloemert

Omslagfoto: Anton Dommerholt

ISBN 978 94 0290 2730

NUR 740

www.labarum.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

John Exalto (red.)

De multiculturele refoschool

Het reformatorisch onderwijs
en de uitdaging van het pluralisme

Biblebelt Studies deel 3

Onder redactie van prof. dr. Fred van Lieburg, dr. John Exalto, Anneke Pons Msc, dr. Johan Roeland, Martha Visscher-Houweling MA en dr. Maarten Wisse

In deze serie verschijnen studies over de cultuur, geschiedenis en betekenis van een specifieke groep orthodoxe protestanten in Nederland. Deze groep manifesteert zich in de Nederlandse samenleving onder aanduidingen als de bevindelijk gereformeerden, de reformatorische gezindte (refo's) of, naar Amerikaans voorbeeld, de Biblebelt of bijbelgordel. De serie omvat resultaten van multidisciplinair onderzoek, waaronder congresbijdragen, thematische artikelenbundels, monografieën en bronnenpublicaties. De redactie wordt gevormd door een team van specialisten uit het in 2013 gevormde Biblebelt Netwerk, dat zich richt op een vruchtbare samenwerking tussen academici, individuele geïnteresseerden en reformatorische organisaties.

Eerder verschenen:

- Anneke Pons (red.), *Biblebelt online. Bevindelijk gereformeerden en nieuwe media* (Biblebelt Studies deel 1, 2014).
- Anneke Pons (red.), *Vensters op refodomes. Kerkarchitectuur in de gereformeerde gezindte* (Biblebelt Studies deel 2, 2015).

Inhoudsopgave

Ter inleiding: de spanning tussen identiteit en diversiteit in multidisciplinair perspectief <i>John Exalto</i>	7
1. Refoscholen op de balk: balanceren tussen eigenheid en openheid <i>Gerdien Bertram-Troost</i>	23
2. Tolerant leraarschap: het zichtbaar maken van religieuze tolerantie bij vierdejaarsstudenten in de lerarenopleiding <i>Nico Broer en Bram de Muynck</i>	57
3. Het reformatorisch onderwijs en de vrijheid van richting, 1920-1980 <i>John Exalto</i>	79
4. Strijd om en binnen de refoschool: over culturele verschillen, mensenrechten en het benoemingsbeleid <i>Niels Rijke</i>	119
5. Oprecht en toegankelijk: bevindelijk gereformeerd geloven in pluraliteit <i>Anneke Pons</i>	147
6. Burgers van twee rijken: over de Guido in multicultureel Rotterdam-Zuid <i>Richard Toes en Bart Jan Spruyt</i>	173

7. Levensbeschouwelijk onderwijs en geestelijke stromingen in de reformatorische school <i>Wim Westerman</i>	195
8. Christus in het midden: identiteit en pluraliteit in het reformatorisch onderwijs <i>Maarten Wisse</i>	215
Over de auteurs	239

Ter inleiding: de spanning tussen identiteit en pluraliteit in multidisciplinair perspectief

John Exalto

‘Nieuweling in de aanval’, kopte *De Telegraaf* op 29 september 2016. ‘Er mag geen cent belastinggeld meer naar religieuze scholen. Joodse, christelijke of islamitische scholen mogen best blijven bestaan, maar dan moeten ze zichzelf bedruipen. Met dit standpunt gaat Jan Roos, partijleider van Voor Nederland (VNL) de verkiezingen in.’ Religieus onderwijs bevordert segregatie, zo luidt de argumentatie van Roos, en met religie moet je je maar na werktijd bezighouden. Onderwijs dat door de overheid wordt bekostigd, hoort ‘religieusneutraal’ te zijn, vrij van keppeltjes, hoofddoeken en kruisen. In diezelfde septembermaand lieten de presentatoren Tim Hofman (BNN/#BOOS) en Arjen Lubach (Zondag met Lubach) zich in dezelfde geest uit. Dat een leerling op grond van zijn geloofsovertuiging niet toegelaten werd tot het Hoornbeek College, ging er bij Hofman niet in.

Kunnen we Hofman nog negeren als een puberale en rellerige imitator van Rutger Castricum, de bijval die hij op 3 november 2016 kreeg was van een andere orde. Tijdens het plenaire debat over de onderwijsbegroting in de Tweede Kamer pleitten Jasper van Dijk (SP) en Rik Grashoff (GroenLinks) voor invoering van de acceptatieplicht op ‘streng-christelijke scholen’. De huidige constellatie, waarin scholen leerlingen op grond van hun identiteit mogen weigeren, bevordert de segregatie; dergelijke scholen opereren als ‘eilandjes’. Het belangrijkste argument van beide Kamerleden voor de acceptatieplicht is het ‘meegaan met je tijd’. Het is namelijk ‘niet meer van deze tijd’

om een gesloten toelatingsbeleid te voeren. De bewindslieden Jet Bussemaker en Sander Dekker hielden echter staande dat er niets mis is met scholen met een 'sterke identiteit', waarvan er bovendien maar weinig zijn. Bij de meeste bijzondere scholen zie je juist veel diversiteit, betoogden ze, en artikel 23 (het grondwetsartikel over de onderwijsvrijheid) is van grote waarde om minderheden in de samenleving 'enige ruimte' te bieden.

Actueler had de netwerkdag van het Dutch Biblebelt Network op 4 november 2016 niet kunnen zijn. De dag was gewijd aan het thema 'De multiculturele refoschool: het reformatorisch onderwijs en de uitdaging van het pluralisme'. De voorliggende bundel is – grotendeels – de schriftelijke neerslag en uitwerking van wat er op die dag in het gebouw van Driestar Educatief in Gouda aan lezingen werd uitgesproken. De keuze voor het thema van de 'multiculturele refoschool' is zowel actueel als historisch gemotiveerd. Ik zal dat hieronder nader toelichten.

* * *

In 2017 herdenken we de honderdjarige onderwijsvrijheid in haar huidige vorm, die teruggaat op de zogeheten pacificatie van 1917, het politieke principebesluit over de financiële gelijkberechtiging van openbaar en bijzonder onderwijs. De pacificatie resulteerde in 1920 in een nieuwe wet op het lager onderwijs, die een verdere institutionalisering van verschil in het Nederlandse onderwijs heeft vormgegeven. Er ontstond een volwaardig pluraal onderwijsbestel, waarin ook ruimte werd geschapen voor nieuwkomers zoals het reformatorisch onderwijs. Die ruimte werd echter niet zomaar gegeven, en er heeft lang onzekerheid over bestaan of het reformatorisch onderwijs een subrichting van het protestants-christelijk onderwijs was dan wel een zelfstandige richting in de zin van de onderwijswet.

Het plurale onderwijsbestel was langs levensbeschouwelijke scheidslijnen georganiseerd. Levensbeschouwing speelde een sturende rol in het hele onderwijsbestel. Het onderwijsbestel was dus pluraal, maar de bijzondere scholen waren dat allerminst. Dat waren stuk voor stuk – om een hedendaagse term op de vooroorlogse situatie toe te passen – monoreligieuze scholen. In de jaren zestig is daar verandering in gekomen en zijn er onder invloed van secularisering, ontzuiling en multiculturalisering diverse typen bijzondere scholen tot ontwikkeling gekomen, zoals de ontmoetingschool die binnen de schoolmuren verschillende religies op voet van gelijkwaardigheid met elkaar in contact wilde brengen. Het nieuwe type scholen richtte zich niet langer op kerkelijke socialisatie maar op religieuze vorming; geloofsoverdracht en inwijding in kerkelijke tradities werd vervangen door communicatie over geloven en kennismaking met geestelijke stromingen.¹

Die interne pluralisering voltrok zich echter niet in het reformatorisch onderwijs, dat juist vanaf de jaren zeventig als monoreligieuze tegenbeweging een sterke groei doormaakte, zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs.² Je zou kunnen zeggen dat de pacificatie het reformatorisch primair onderwijs vleugels heeft gegeven, terwijl vanaf 1968 met de inwerkingtreding van de Mammoetwet hetzelfde is gebeurd met het reformatorisch voortgezet onderwijs. Heden ten dage voert zo'n driekwart van de bij de reformatorische koepelorganisatie VGS (Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, opgericht in 1921) aangesloten scholen een gesloten toelatingsbe-

1. Zie over deze thematiek: Siebren Miedema en Gerdien Bertram-Troost (red.), *Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, identiteit en ontmoeting* (Zoetermeer 2006); C.A.M. Hermans en J.P.A. van Vugt (red.), *Identiteit door de tijd. Reflecties op het confessionele basisonderwijs in een gesecculariseerde en multiculturele samenleving* (Nijmegen/Den Haag 1997).

2. Zie M. Golverdingen e.a., *Om identiteit en kwaliteit. 75 jaar Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs, 1921-1996* (Ridderkerk 1996).

leid: de ouders onderschrijven de grondslag en de leefregels. Ongeveer 30 procent van de scholen die zich reformatorisch noemen, voert een open toelatingsbeleid, wat meestal wil zeggen dat een minderheid van de ouders de grondslag respecteert in plaats van onderschrijft, en zich tevens conformeert aan de leefregels, zoals het actief participeren in de godsdienstles en het naleven van de kledingvoorschriften. Reformatorische scholen met een open toelatingsbeleid zijn vaak traditionele (vanouds hervormde) dorpsscholen met een sterk gemeenschapsvormende rol op lokaal niveau.³ Het laat zich vermoeden dat de groep die de grondslag respecteert, relatief dicht bij de school staat. Het gaat hier met andere woorden vaker om autochtone niet-reformatorische christenen dan om allochtone moslims.⁴

Dat de refoschool geen plurale school wil zijn, heeft met twee ideologische motieven te maken. Ten eerste is er het (bevindelijk) gereformeerde waarheidsbegrip: er is één waarheid, en daar valt niet op af te dingen. Ten tweede is er de visie op de ideale school, die 'openbare school met de Bijbel' zou moeten zijn in strikt gereformeerde zin, oftewel 'gereformeerde staatsschool'. We zouden dit een theocratische visie op de school kunnen noemen. Achter deze visie op de school ligt een eveneens theocratische ideologie over de inrichting en onderlinge verhouding van kerk, staat en maatschappij, die door de Staatkundig Gereformeerde Partij decennialang is uitgedragen, en die terugverwijst naar de situatie van voor 1800, toen de staat de voedsterheer van de kerk was en de kerk formeel toe-

3. Vgl. Gijsbert Vonk, 'Overheidsdwang op toelatingsbeleid niet gewenst', *Reformatorisch Dagblad* 21 februari 2013.

4. Vgl. voor een recent voorbeeld (School met de Bijbel te Gameren): André Bijl, 'School met de Bijbel een "echte dorpsschool"'. Interview met directeur M.Th.J. Roest' in: P.W. Moens (red.), *Er is perspectief! De rol van christenen in de participatiesamenleving* (Apeldoorn 2015) 61-63.

zicht uitoefende op de rechtzinnigheid van de schoolmeesters.⁵ Geschrokken van associaties met ‘poldertaliban’, is de SGP in de laatste jaren de term theocratie echter steeds minder gaan gebruiken. Recentelijk heeft het wetenschappelijk instituut van die partij een rapport uitgebracht waarin voor het eerst de grondwettelijke godsdienstvrijheid wordt erkend – wat nog niet hetzelfde is als ‘godsdienstgelijkheid’, dat blijft de SGP afwijzen.⁶

Het ideaal van SGP-oprichter en -ideoloog ds. G.H. Kersten was de gereformeerde staatsschool met een open toelatingsbeleid. Het leerlingenbestand mocht in zijn visie zo pluriform zijn als maar kon, het lesaanbod zou dat niet zijn, maar de zuivere gereformeerde leer aan iedereen overdragen.⁷ C. Bregman en I.A. Kole laten zich in hun bekende bundel *Visie op het onderwijs* (1987) niet over toelatingsbeleid uit; wel plaatsen ze zich in de oude lijn met hun pleidooi voor een ‘maatschappijkerstenende functie’ van de school.⁸ Kersten, Kole en Bregman attenderen ons er op dat de refo-school nooit als een ‘eilandje’ heeft willen opereren, maar – in elk geval in theorie – in contact wilde treden met de wereld buiten de school. Dat de refo-school in de praktijk gewoonlijk naar binnen was gericht en een gesloten toelatingsbeleid voerde, had voor een belangrijk

5. Zie John Exalto, *Wordt een heer! Kweekschool De Driestar en de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden* (Heerenveen 2012) 40-46.

6. J.A. Schippers (red.), *Gerechtigheid verhoogt een volk. Bijbels genormeerde politiek in een democratische rechtsstaat* (Apeldoorn 2016); vgl. Fred van Lieburg, ‘De stille refolutie. Mentaliteitsverandering bij de staatkundig gereformeerden in Nederland’, *Religie & Samenleving* 9(1) (2014) 21-38.

7. Exalto, *Wordt een heer!*, 40-46, 191-192. Vgl. het advies van Kersten uit 1919 aan de schoolcommissie van de Gereformeerde Gemeente te Middelburg: ‘Hij zou zelf de school voor Roomschen en alle anderen openzetten, indien zij zich maar onderwerpen aan de regelen van onderwijs.’ A. van der Toorn, *Te doen onderwijzen. Vijftig jaar scholen der Gereformeerde Gemeente Middelburg* (Middelburg 1976) 14.

8. C. Bregman en I.A. Kole, ‘Botsende visies – over de verhouding tussen protestants-christelijk en reformatorisch onderwijs’ in: idem (red.), *Visie op het onderwijs II. Contouren van de reformatorische school nader ingevuld* (Kampen 1987) 233-242.

deel met een praktisch feit te maken, namelijk om aan de overheid te laten zien dat zij haar bestaansrecht waar wilde maken door zich primair te richten op de specifieke groep leerlingen waarvoor ze was opgericht.

* * *

Ik ken uit het recente verleden één uitzondering op deze regel, en dat is de Dr. A. Comrieschool in Rotterdam-West. De naamgever van de school was een in reformatorische kringen gerespecteerde theoloog uit de achttiende eeuw, maar ook, ironie achteraf, een Schotse immigrant die het Nederlands nooit goed onder de knie heeft gekregen. De school werd in 1930 opgericht en viel onder een bestuur dat nog drie andere reformatorische basisscholen onder zijn hoede had. Die scholen werden toen overigens nog niet reformatorisch genoemd, aangezien dat een naoorlogse benaming is; het waren scholen die uitgingen van de Gereformeerde Gemeenten, die in deze jaren hun bloeitijd in de Maasstad beleefden. Al in het begin van de jaren vijftig dreigde sluiting van de Comrieschool, omdat ouders uit de wijk wegtrokken naar de periferie van de stad. Om diezelfde reden werd in 1975 een van de andere Rotterdamse refoscholen gesloten, de Graaf Jan van Nassauschool in Rotterdam-Zuid. In 1985 was inmiddels 75 procent van de leerlingen op de Comrieschool van allochtone afkomst. De instroom van culturele minderheden uit de directe omgeving van de school was in de jaren zeventig begonnen. Voor onderwijs in de taal en cultuur van de landen van herkomst werd geen ruimte geboden, zoals op andere scholen wel gebruikelijk was, aangezien dit botste met de identiteit van de Comrieschool. Het schoolbestuur besloot niet-reformatorische leerlingen toe te laten om de school in stand te houden voor de reformatorische doelgroep en zag het tevens als een mogelijkheid om evangeliserend bezig te zijn. In de jaren negentig liep het aantal allochtone

Klassenfoto's uit 1985 demonstreren de etnische diversiteit op de Rotterdamse Dr. A. Comrieschool.

leerlingen op tot boven de 90 procent; in 1993 werd de school gesloten.⁹

Bij de Comrieschool meldden zich geen orthodoxe moslims aan; de meeste moslimmeisjes droegen daarom ook geen hoofddoek. De enkelen die dat wel deden, vormden voor de school geen probleem. Er was wel een ander probleem, namelijk dat diverse leerlingen tijdens het bidden geen gebedshouding aannamen, aldus directeur W.C. Baartman in 1989. Baartman typeerde zijn school als 'gesubsidieerde zending'. De school had dit publiek niet zelf gezocht, maar ze wilde er wel verantwoordelijkheid voor nemen en deze leerlingen met het Evangelie confronteren. De etnische en religieuze verkleuring van de wijk bood kansen om de Bijbelse boodschap uit te dragen, meende de directeur, die daarbij concepten als de gelijkwaardigheid van religies en het aangaan van de dialoog over godsdienst niet wenste te gebruiken.¹⁰ Na een bezoek aan de Comrieschool schreef VGS-beleidsmedewerker mr. A.A. Egas in *De Reformatorische School: 'Parafrazerend op de bekende versregel: "De Filistijn, de Tyriër, de Moren"*, kan gezegd wor-

9. De reformatorische leerlingen werden naar de Rehobothschool in Kralingen overgeplaatst, die op haar beurt in 1994 een dependance van de Rehobothschool in Capelle aan den IJssel werd en in 2002 werd gesloten.

10. Zie voor het voorgaande: J. Mulder, *Lerende hen onderhouden. Fragmenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeentescholen in Rotterdam (1911-1985)* (Rotterdam 1985) 197-199; J. Mulder, 'Interview met de heer W. Kleinbloesem', *De Reformatorische School* 15(1) (1987) 41-49; A.M. Alblas, 'Kleinbloesem, voorzitter 75-jarige schoolvereniging', *Reformatorisch Dagblad* 5 februari 1987; W.C. Baartman, 'Ontmoeting van godsdiensten binnen de christelijke school', *Reformatorisch Dagblad* 15 april 1988; R. Pasterkamp, 'Moslim-doek inzet van hoofdzaak', *Reformatorisch Dagblad* 26 oktober 1989; R. Pasterkamp, 'In een wijde rok en een ruim vallende broek naar school', *Reformatorisch Dagblad* 25 maart 1989; A. Verweij, 'Het reformatorisch onderwijs en de multiculturele samenleving' in: D.D. Both, A. Hoogendoorn en P. Verrips (red.), *Een open deur. De vrijheid van onderwijs in de 21e eeuw* (Barneveld 2004) 122-129. Vgl. over de bevindelijk gereformeerden in deze stad: W.B. Kranendonk, *Ook dat was Rotterdam. Het leven van bevindelijk gereformeerden (1945-1970)* (Apeldoorn 2016).

den dat binnen deze school de Afrikaan, de Chinees en de Turk zijn bijeengebracht.¹¹

In het toenmalige Rotterdamse schoolbestuur participeerden naast de predikant C.J. Meeuse ook G.M. de Leeuw en W. Visscher, twee toekomstige predikanten van hetzelfde kerkgenootschap. Kerngroepleden van de gereformeerde gezindte beschikken dus over ervaringskennis in het omgaan met multiculturaliteit en multireligiositeit in schoolse context. Visscher heeft het experiment van de Comrieschool enkele jaren geleden als een 'mislukking' gekarakteriseerd. De school was niet meer als reformatorisch herkenbaar, aangezien een meerderheid van de ouders de grondslag niet onderschreef; dat werd door de minderheid uit de reformatorische achterban en ook door een deel van het personeel als problematisch ervaren. De allochtone leerlingen brachten bovendien specifieke problemen met zich mee, vooral met betrekking tot het godsdienstonderwijs.¹² Visscher ziet meer heil in het opichten van scholen voor alle religies afzonderlijk, conform de mogelijkheden van artikel 23.

Los van de vraag of pluralisme in welke vorm dan ook binnen de school wenselijk en/of noodzakelijk is, attendeert de casus van de Comrieschool ons er op dat sinds het einde van de jaren zeventig, terwijl de hoofdstroom van katholiek en protestants onderwijs een proces van pluralisering doormaakte, er in de grote steden een tegengestelde ontwikkeling op gang kwam. Woonsegregatie veroorzaakte sociale onderwijssegregatie en versterkte tegelijkertijd de etnische segregatie, aangezien allochtonen van niet-westerse afkomst deze wijken gingen bevolken. Zo ontstonden de witte en zwarte scholen.

11. A.A. Egas, 'Vrouwelijke directeur basisschool geen bezwaar, tenzij... Interview met RD-journalist Riekelt Pasterkamp', *De Reformatorische School* 17(5) (1989) 278-285.

12. W. Visscher, 'Moslim op refoschool niet verstandig', *Reformatorisch Dagblad* 11 mei 2006; aanvullende mondelinge mededelingen ds. W. Visscher.

Een politieke oplossing voor dit als probleem ervaren verschijnsel is er nog steeds niet. Het is goed dit te beseffen als we het over op grond van religie gesegregeerde scholen hebben.¹³ Als monoreligieus onderwijs een probleem zou zijn – een tendens die bij sommige politieke partijen is te bespeuren – dan moet dat wel in verhouding gezien worden met het probleem van de etnisch-religieuze segregatie van de zwarte school.

Etnische segregatie is het tegendeel van wat de politiek wil. Nadat in de jaren zestig en zeventig langzaamaan duidelijk werd dat de gastarbeiders niet terug zouden keren naar hun land van herkomst, ontstond in de jaren tachtig de zogeheten multiculturele samenleving: het etnisch andere en afwijkende werd niet langer verstoep, maar aanvaard en gewaardeerd. De onderliggende ideologie van de terminologie ‘multiculturalisme’ was de gelijkwaardigheid van westerse en niet-westerse culturen. In de jaren negentig zou dat perspectief deels kantelen, met de kritieken van Frits Bolkestein en ‘het multiculturele drama’ van Paul Scheffer. De multiculturele samenleving, die tot dan toe vooral Turken, Marokkanen en Surinamers herbergde, onderging toen ook een verandering door de toestroom van asielzoekers uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika, waarmee de diversiteit enorm toenam.

Zo gezien lijkt de terminologie ‘multiculturele refoschool’ een contradictio in terminis. Het experiment van de Comrieschool is immers mislukt verklaard. Maar met een mogelijke acceptatieplicht in het vooruitzicht zou het maar zo kunnen dat de refoschool in de toekomst een multicultureel karakter krijgt opgedrongen, waarbij ouders van niet-reformatorische signatuur de school uitkiezen op basis van onderwijskwalitei-

13. Vgl. Sjoerd Karsten, ‘De mythe van de vrijheid van onderwijs’ in: Willem Koops e.a. (red.), *In de schoolbanken. De complexe en dynamische wereld van het onderwijs* (Amsterdam 2015) 67-78.

teit, pedagogisch klimaat en bereikbaarheid, terwijl het de refoschool kansen biedt te laten zien waar ze voor staat. De Rotterdamse casus laat namelijk zien dat de refoschool uitstekend overweg kan met een bepaald percentage niet-reformatorische leerlingen en dat ze in dit opzicht de toekomst met vertrouwen tegemoet kan zien.¹⁴ Op enkele scholen is er al sprake van die diversiteit, zij het dat het om uitzonderingen gaat.

Te denken valt aan die andere Rotterdamse school, uitgaande van hetzelfde schoolbestuur als de Comrieschool. Deze Petrus Datheenschool – opgericht in 1927 en vernoemd naar de zestiende-eeuwse psalmdichter en geloofsvluchteling in diverse West-Europese landen – is door het team zelf aangeduid als ‘een multiculturele school op gereformeerde grondslag’. De school in Rotterdam-IJsselmonde kreeg vanaf de jaren tachtig veel leerlingen uit de Chinese kerk en werd in 2005 bevolkt door ongeveer 30 procent allochtonen uit China, Hongkong, de Nederlandse Antillen en de Dominicaanse Republiek. Van alle ouders wordt gevraagd de grondslag te onderschrijven – waarmee dus de ‘fout’ van de Comrieschool is gerepareerd – en het gaat dan ook om uitsluitend christelijke kinderen, zij het met een zeer uiteenlopende culturele achtergrond. De moslims die zich aangetrokken voelden tot het schoolklimaat, de gezagsverhoudingen en de kledingregels, zijn uiteindelijk toch afgehaakt, nadat bij het intakegesprek het christelijke karakter en de daaraan verbonden verplichtingen waren benoemd.¹⁵

14. Hierbij dient wel aangetekend te worden dat een school geen beleid kan maken op een minderheidspercentage niet-reformatorische leerlingen, aangezien het toelatingsbeleid consistent uitgevoerd dient te worden. Een verschil tussen de Comrieschool en de huidige situatie is bovendien de toegenomen bestuurlijke invloed van ouders.

15. Team Petrus Datheenschool, ‘Petrus Datheenschool: een multiculturele school op gereformeerde grondslag’, *De Reformatorische School* 33(5) (2005) 9-11.

Met de groeiende diversiteit in de Nederlandse samenleving is de term 'multicultureel' niet per definitie alleen nog van toepassing op het samenleven van autochtone en allochtone inwoners. De titel van deze bundel refereert aan die toenemende diversiteit, en onder het 'multi' uit de titel kunnen dus alle (etnische en/of religieuze) (sub)culturen verstaan worden die er maar te onderscheiden zijn.

* * *

Dat het thema van de spanning tussen identiteit en pluraliteit in onderwijscontext een actueel motief heeft, is hierboven al duidelijk geworden. De vrijheid van het bijzonder onderwijs staat de laatste tien, vijftien jaar onder toenemende druk. Maatschappelijk onbegrip over overheidsfinanciering van 'religieus onderwijs' (alsof bijzonder onderwijs alleen religieus zou zijn) en toenemend politiek draagvlak voor het gelijkheidsbeginsel zijn daar belangrijke oorzaken van. Het gelijkheidsbeginsel, wettelijk vastgelegd in de Algemene wet gelijke behandeling, is voortgekomen uit de wens om iedereen zonder onderscheid te behandelen naar religie, ras, sekse of wat dan ook, en gaat aldus discriminatie tegen. In positieve zin betekent dit de erkenning van diversiteit in de samenleving, in negatieve zin betekent het dat er een diversiteitsdogma is ontstaan: je mag geen onderscheid maken, dus moet je iedereen op je school toelaten – de acceptatieplicht. Dit diversiteitsdogma lijkt zichzelf uiteindelijk op te blazen door middel van de gelijkheidsdoctrine: de staat faciliteert alleen 'religieneutrale' scholen die door een verbod op religieuze symbolen (keppeltjes, hoofddoeken, kruisen) het bestaan van religie als het ware ontkennen. Nu komt deze laatste interpretatie van het gelijkheidsbeginsel alleen voor rekening van Jan Roos, maar het is wel een denkwijze die breder verspreid raakt. De Leidse rechtsfilosoof Andreas Kinneging ontwaart in de gelijkheidsdwang een nieuwe vorm

van communisme, waarin ruimte voor verschil in toenemende mate verboden wordt.¹⁶

Zowel het diversiteitsdogma als het gelijkheidsbeginsel vormt voor het reformatorisch onderwijs een potentieel probleem. Bij de toelating tot de refoschool wordt zowel voor leerling als leraar wel degelijk onderscheid gemaakt op grond van religie. In de huidige constellatie is dat (nog) een gelegitimeerde praktijk, die voortkomt uit de wijze waarop in Nederland het onderwijs is georganiseerd. Het onderwijssysteem zoals dat in de afgelopen eeuw vorm heeft gekregen, is gebaseerd op het bestaan van een aantal monoculturen die binnen het plurale bestel vreedzaam naast elkaar samenleven. Verschil wordt in dit systeem niet ontkend, het wordt evenmin verheerlijkt, verschil is geïnstitutionaliseerd. Met het wegvallen van vitale monoculturen – met name als gevolg van secularisering en ontzuiling, deels ook als uitkomst van geslaagde emancipatieprocessen – verdwijnt de basis onder het geïnstitutionaliseerde verschil en ontstaat er tegelijk vanuit een gelijkheidsidee de gedachte dat verschil binnen een en dezelfde school te vinden moet zijn, dat diversiteit het nieuwe ideaal is en dat monocultuur op z'n minst verdacht is.

Die voorstelling van zaken wordt in deze bundel vanuit een multidisciplinair perspectief aan een nader onderzoek onderworpen. Tegen politieke trends in laat deze bundel zien dat monoreligieus onderwijs een belangrijke bijdrage levert aan burgerschapsvorming en op die manier segregatie bepaald niet bevordert (*Toes en Spruyt*; zie ook *Westerman*).¹⁷ Internationaal vergelijkend onderzoek naar de mate van tolerantie op lerarenopleidingen laat ook zien dat 'strikte' studenten een grotere

16. Andreas Kinneging, 'Gelijkheidsdwang leidt tot nieuw communisme', *Reformatorisch Dagblad* 12 november 2016.

17. Dit is al eerder gethematiseerd, o.a. door L.N. Rottier, 'Onderwijs en participatie. School met boodschap voor de omgeving' in: Moens, *Er is perspectief*, 55-60.

sensitiviteit voor tolerantie aan de dag leggen dan 'liberale' studenten (*Broer en De Muynck*). Het op de agenda plaatsen van het thema 'tolerant leraarschap' door het reformatorisch onderwijs (Driestar Educatief) is op zichzelf al een belangrijke uiting van bewustzijn van de noodzaak van het ontwikkelen van instrumenten om studenten met pluralisme te leren omgaan. Daarbij zijn er wel specifieke uitdagingen in het leren formuleren van de eigen levensbeschouwing en het voeren van de dialoog daarover (*Bertram-Troost*).

Maar dat is geen reden om monoreligieus onderwijs af te schaffen. Er zijn historische argumenten om de huidige constellatie juist te handhaven. Het onderwijsbestel zoals dat in Nederland in de afgelopen eeuw is georganiseerd en vormgegeven, is pluraal van karakter en waarborgt door middel van de 'vrijheid van richting' de rechten van minderheden. Daarmee garandeert dit bestel handhaving van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (*Exalto*). Angelsaksische onderwijsfilosofen die zich tot de liberale traditie rekenen, wijzen er op dat het voor de autonomie-ontwikkeling van kinderen wenselijk is dat in hun basisschoolleeftijd het thuismilieu en het schoolmilieu nauw op elkaar aansluiten, zeker wat het normen- en waardenpatroon betreft (*Bertram-Troost*).

Het spanningsveld tussen identiteit en pluraliteit, tussen een feitelijk bestaande religieuze monocultuur en een door externe factoren gevraagd diversiteitsbeleid, wordt in deze bundel op drie heel verschillende manieren gethematiseerd. Naast een sociologische verkenning van de betekenis van pluralisme in de levensloop van (ex-)reformatische jongvolwassenen (*Pons*) en een theologische reflectie op de consequenties van pluraliteit in eigen kring (*Wisse*) is er een case study over het onvrijwillig ontslag van drie docenten vanwege hun overstap naar een evangelische gemeente (*Rijke*). De drie laatstgenoemde bijdragen laten zien dat als we over de uitdaging van het pluralisme spreken, we niet alleen moeten kijken naar welke

maatschappelijke en politieke krachten de refoschool van buitenaf 'bedreigen', maar evenzeer naar de interne ontwikkelingen onder de bevindelijk gereformeerden.

De socioloog C.S.L. Janse, oud-hoofdredacteur van het *Reformatorisch Dagblad*, constateert binnen de refozuil 'toenemende heterogeniteit', met name onder de jongere generatie, zoals het doordringen van het individualisme, 'reli-shoppen' en een afnemende binding aan de zuil.¹⁸ Deze ontwikkelingen, die laten zien dat refo's heel erg veel op moderne mensen lijken, leiden bij Janse en sommige andere voormannen in de zuil tot een zeker pessimisme over de toekomst van de zuil als geheel en over het voortbestaan van de refoschool in het bijzonder (met thuisonderwijs als eventuele optie voor de toekomst), een pessimisme dat versterkt wordt door het als bedreigd ervaren bezit van de onderwijsvrijheid. Anderen zien juist uitdagingen om vanuit de eigen visie een sprong voorwaarts te maken. Een sterk voorbeeld daarvan is een recent essay van Rens Rottier, voorzitter van het College van Bestuur van Driestar Educatief, die het zogenaamde 'grensdenken' (afbakening en bescherming van de eigen groep vanuit een defensieve houding) wil inruilen voor het 'kerndenken' (doen wat bij de kern van je identiteit past en op die basis doelgroepen naar je toe trekken).¹⁹ Honderd jaar na de pacificatie zijn het spannende tijden voor het reformatorisch onderwijs. Honderd jaar onderwijsvrijheid is een goed moment om terug te kijken en vooruit te blikken, om de bedreigingen en de kansen voor de multiculturele refoschool onder ogen te zien en daar intern en extern de dialoog over aan te gaan.²⁰

18. C.S.L. Janse, *De refozuil onder vuur* (Apeldoorn 2015) 243-245.

19. Rens Rottier, 'Essay: Telkens terug naar de bron', *Reformatorisch Dagblad* 13 december 2014, www.driestar-educatief.nl/over-ons/actueel/nieuws/essay-telkens-terug-naar-de-bron.

20. Met dank aan drs. W.L. Verweij en drs. G.P. Vonk voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.